

Na okraj 650. výročí staroslavné Univerzity Karlovy

(současný stav pražského univerzitního herbáře)

Je velmi potěšující, že nadaní studenti opět mohou cestovat po světě, který se nám po listopadu 1989 otevřel a do kterého se snažíme po 50letém vytržení opět navrátit. Ještě důležitější ovšem je, že nám po návratu domů referují o tom, co viděli. Je to sice občas bolestivá konfrontace, ale jak známo, pravda bolí. Až příliš často si namlouváme v poklidném domácím zajetí, že na tom nejsme tak špatně. Vysoce proto hodnotím článek D. Stančíka o Univerzitním herbáři v Aarhusu (Živa 1/1998), který rozčeřil hladinu české herbářové scény (viz články Živa 2,3/1998). Poněvadž v článku přímo vyzval k veřejné diskusi a jmenoval zde i pražský univerzitní herbář, který trojlístek velkých pražských herbářů doplňuje, nemohu odmítnout.

Popisovaná úroveň vybavení aarhuského herbáře nám nutně musí připadat jako z pohádky, a přiznám se, že v takovém herbáři bych velmi rád pracoval. Zároveň je však i jasné, že na této úrovni se mohou o herbářové sbírky starat a využívat je pouze nejnávštěvnější země, takováto velkorysá péče je rozhodně drahá a těžko můžeme něco takového chtít v tomto okamžiku i my. Na druhé straně, proklamativně stále krácíme do Evropské unie, nechť tedy vidíme, co vše nás ještě od ní dělí.

Diskuse, která se rozvinula, však kromě propastného zpoždění za Evropou, také ukazuje, jaké rozdíly existují v českých poměrech. Oba předchozí příspěvky se týkají sbírek Národního muzea a být jejich kustosdi zrovna nad současnou situací nejasají, shodně tvrdí, že základní úkoly jejich herbářové sbírky plní. Bohužel, já musím konstatovat, že pražská univerzitní herbářová sbírka již řadu let není schopna se na odpovídající úrovni o svůj sbírkový fond postarat. Jsem si vědom, že toto tvrzení je odvažné, a proto se pokusím situaci blíže popsat.

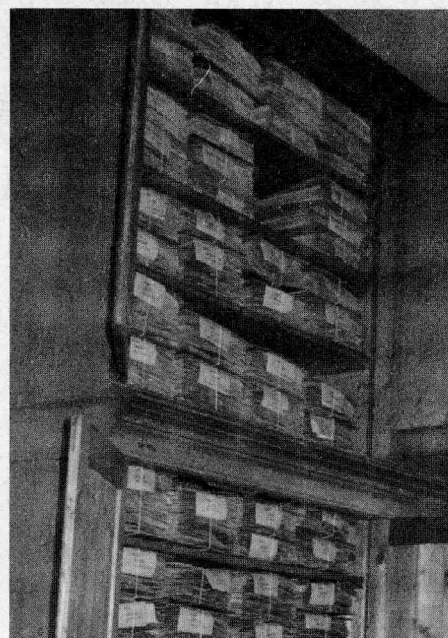
Univerzitní herbářová sbírka Přírodovědecké fakulty UK obsahuje odhadem 2 mil. 200 tis. položek rostlin (z toho 200 tis. na bezcévné rostliny a houby). Svým celkovým rozsahem a především počtem tzv. typových položek (tak se označuje herbářový materiál, podle něhož byl popsán konkrétní taxon) náleží do kategorie 30 světově největších a nejceněnějších herbářů (obsahuje rostlinný materiál všech skupin ze všech hlavních oblastí světa). Toto bohatství zde uloženého herbářového materiálu spočívá ve stáří sbírky (založena 1775), pilnosti našich předků a také v její historii. Současnou podobu nabyla sloučením dvou původně samostatných sbírek bývalé německé a české univerzity v r. 1945 a měla to štěstí, že se jí vyhnuly všechny války, které Prahou prošly. Její rozkvět na německé univerzitě je spojen např. se jmény jako je prof. M. Willkomm, R. Wettstein, G. Beck, na české prof. J. Velenovský, K. Domin, F. A. Novák, J. Dostál. Po r. 1945 začalo období postupného úpadku, které má několik dílčích

Vlevo pohled do jedné ze skříní herbáře Univerzity Karlovy s nesrovnaným materiálem čeledi Asteraceae, který je veřejnosti de facto nepřístupný ♦ Jediné, co se dá po chvílích pro univerzitní herbář ve stávajících podmínkách učinit, je nalepování, třídění a pečlivější ukládání herbářových položek zpátky do těchž skříní

etap: např. v r. 1948 odešel V. Krajina do exilu, v r. 1963 je nucen odejít J. Dostál na univerzitu do Olomouce a po r. 1969 nastalo období tzv. normalizace, které se promítlo i zde. V r. 1975 odešel do Národního muzea J. Chrtek, neúnavný sběratel, a od tohoto roku jsou další přírůstky už jen víceméně příležitostné. Velmi dobře je toto vše vidět v samotném herbáři. Zatím poslední ráno bylo vynucené trvalé vystěhování jednoho z depozitářů, včetně sbírky semen a likvidace dalších pracovního místa na konci 80. let (Živa 1996, 1:21).

Jak tedy vypadá současný stav univerzitní sbírky? Celý rozsáhlý fond je dost chaoticky rozmístěn ve 3 patrech budovy katedry botaniky v Benátské ulici. V důsledku vystěhování je nouzově zčásti umístěn i po chodbách. Herbářové položky, tj. jednotlivé archy s (nenalepenými) rostlinami jsou srovnané podle botanického systému v obálcích svázaných do balíků, které jsou uloženy v dřevěných skříních. To je naprosto nevyhovující, poněvadž skříně nejsou zdaleka prachotěsné, řada z nich je již ve stadiu konečného věkového rozkladu (nejstarším je přes 100 let) a prach je vedle hmyzu a vlhka největším nepřítelem herbářů. Zcela vyčerpaný je už prostor pro uskladňování dalších sběrů, řada kolekcí leží pouze na skříních, další přírůstky nelze do systému vřazovat. Není divu, budova bývalého Botanického ústavu v Benátské ulici byla postavena přesně před 100 lety a již dávno nevyhovuje požadavkům současné doby. V tomto ohledu je skutečnost, že přírůstky v posledních letech dosahují v průměru pouze kolem 2 000 položek ročně, útechem. (Pro srovnání: zhruba stejný přírůstek má i herbář Sokolovského okresního muzea, ve světě podobně velké herbáře mívají běžné roční přírůstky 20 až 30 tisíc položek, nepočítaje nárazové koupě nebo dary celých velkých kolekcí.) Tato situace nás ovšem nutí k např. k takovým absurditám, že jsme např. nebyli schopni při-

jmout darem herbář bývalého vlastního zaměstnance. Typový materiál není až na malou část vyčleněn zvlášť, jak tomu obvykle bývá v herbářích, ale je roztroušen v celém systému.

Depozitáři v pravém slova smyslu, ve kterých by měla být sbírka uložena, katedra nedisponuje. V prostorách sbírky se totiž zároveň přednáší, zkouší, mají zde pracovní stoly studenti a zaměstnanci, studují tu badatelé. Je tu umístěna i sbírka map, optika, zásobní materiál, počítač pro studenty atd. Klimatizace je slovo neznámé, v místnostech se větrá okny. Vzdušná vlhkost je v zimním období velmi nízká, následkem je velká křehkost materiálu. Takto dokonale vyplněný skladovací prostor pochopitelně neumožňuje vcelku žádnou solidní práci s herbářovými položkami. Do 114 (!) skříní z celkového počtu 251 se nelze dostat bez obtíží, to znamená, že je nutné např. nejdříve odsunout stůl, šatník, tabuli pro přednášky, papír složený na zemi apod. V tomto prostoru se pohybují 2 pracovníci, kteří ovšem nemohou věnovat svůj čas jen herbářům (podílejí se na vedení diplomových prací, vedou praktika, konzultují se studenty i s veřejností, sestavují rozvrhy atd.) Stálý vědecký pracovník tu není žádný. (Mimoходом, v botanickém oddělení již zmíněného Sokolovského muzea o celkovém objemu asi 15 tis. položek pracují 2 zaměstnanci.) Kvůli nedostatku financí byla dokonce zrušena místa tzv. pomocných vědeckých studentských sil (tímto způsobem se nadaní studenti mj. zainteresovali pro odbornou práci). Druhým rokem nyní využíváme alespoň absolventů, kteří u nás pracují v rámci civilní služby. Platí tedy do puntíku, co napsal J. Holec (Živa 1998, 3:XXXIV): „...je nepochopitelným paradoxem, že čím jsou naše sbírky větší, tím menší počet pracovníků se o ně stará...“ — přitom v Mykologickém herbáři Národního muzea na 500 tisíc položek připadají 4 pracovníci, u nás na 2 mil. 200 tisíc s bídou dva!

Co musí nezbytně tito 2 pracovníci dělat? Základní funkci herbářové sbírky je servisní služba pro badatele. Ročně evidujeme okolo 200 jednotlivých návštěv badatelů. K nim je nutné připočítat servis pro naše studenty (ti chodí v nepřetržitém proudu) a vědecké pracovníky katedry. Těm všem je potřeba vyhledat žádaný herbářový materiál, někdy je třeba se jim věnovat i při čtení

starých, nečitelných etiket a po skončení jejich studia ho přecasto znovu srovnat a pak uložit zpět. To vyžaduje poměrně velkou technickou obratnost obou pracovníků při lezení po žebříku do 4m výšky ke skříňovým blokům. Návštěvníkům z ciziny je samozřejmě potřeba věnovat více péče. K prezenčním návštěvám je třeba připočítat i 20–30 žádostí ročně o zápůjčku materiálu ke studiu, většinou do zahraničí, domácí badatele se snažíme přimět k prezenčnímu studiu. S výpůjčkami souvisí čilá korespondence a evidence odeslaného materiálu, bohužel i docházky do front na celnici (většinou s každou zásilkou 2krát).

Aby bylo možné tento servis dobře provádět, je nutné, aby byl herbářový materiál nejdříve přehledně srovnán (tzn. i vědecky určen do jednotlivých druhů) a zpřístupněn. Péče o uspořádání základního fondu a zařazování přírůstků je tedy nezbytným předpokladem. Na to se však čas již nedostává, a tak některé skupiny stále ještě nejsou volně přístupné. K této odborné práci samozřejmě patří i nezáživné překládání materiálu na nové archy, lepení rostlin a sušení rostlin, nákup materiálu atd. Není možné ani zcela pominout „nadstandardní služby“ široké veřejnosti, která nám nosí kytičky k určení nebo telefonuje (roste mi na zahrádce taková zvláštní kytka, víte, má to listy jako jitrocel a květy jsou červené jako lilie ...) — jsme přece jen zavedený stánek vzdělanosti. Shrnutí, musí se toho stihnout hodně a v tomto bodu se D. Stančík skutečně mylí, když se o těchto herbářích zmiňuje jako o mrtvém skladišti.

Na co již nejsou síly ani možnosti? Herbář našeho věhlasu by měl mimo jiné vydávat vlastní exsikatové kolekce k výměně herbářového materiálu s ostatními institucemi ve světě. Tak by bylo možné výhodně a cíleně doplňovat určité málo zastoupené skupiny (např. *Cactaceae*) nebo obstarat materiál z málo prosbíranych oblastí (např. africké tropy, asijské velehory, Indočína aj.). Velké herbáře pořádají vlastní výzkumné expedice do oblastí, z nichž nemají dostatek materiálu, v současné době je to především do ohrožených tropických oblastí. Herbář by měl mít stálý vědecký personál, který by v první řadě zpracovával vlastní uložený herbářový materiál. V našem herbáři je uložena např. velmi cenná kolekce rostlin z Balánského poloostrova, která dosud čeká na souborné zpracování. Prestižní světová pracoviště vydávají vlastní vědecké časopisy kde jsou tyto práce publikovány. Mělo by se určitě začít s evidencí položek do počítačových databází, což je ve světě již běžné, chy-

bí nám také jakákoli fotodokumentace typových položek atd.

V úvodu jsem uvedl, že pražská univerzitní sbírka není v současné době schopna zabezpečit na odpovídající úrovni svůj herbářový sbírkový fond. Pokusím se uvést své důvody, které mě k tomuto tvrzení vedou.

Základním smyslem a úkolem spravovatele této jedinečné národní vědecké sbírky je starat se s maximální odpovědností o sbírkový fond, který jsme zdědili po předcích, podle možností jej obohacovat a využít pro vědecký výzkum, výuku a hlavení předat jej v pořádku dalším generacím. Za důležitou považuji především tu naprosto nezbytnou poslední část. Při časté manipulaci s materiálem totiž během uplynulých 20 let pozoruji zřetelné a nevrátelné škody, které na herbářových položkách vznikají.

Za současného stavu není univerzitní herbář de facto sbírka přístupná veřejnosti, poněvadž nesplňuje základní kritéria takové sbírky. Naprostá většina rostlin není připravena na herbářovém archu a etiketa není přilepená. V herbáři, který by měl sloužit veřejnosti, by to mělo být samozřejmostí a nenalepená položka by vůbec neměla být zařazena do základního fondu. Při našem objemu položek by jejich nalepení znamenalo zhruba na 10 let herbáře zavřít a po tuto dobu by 8 technických pracovníků muselo pouze lepit rostliny! To je víceméně úsměvná představa, ale daň za úsměv je skutečně velká: každoročně je nutné vyřadit několik desítek herbářových položek, u kterých se ztratí etiketa, u dalších desítek je nutné předpokládat vzniklé záměny. U všech nenalepených rostlin volně se pohybujících na archu navíc dochází i při největší opatrnosti k určitému poškození a za 200 let používání, může z rostliny zbyť nakonec jen torzo. K poškozování rostlin přispívá i zmíněný suchý vzduch v herbářových sálech, protože se rostliny stávají velice křehkými. Pokud připočteme daň za ukládání položek do vázaných těžkých mnohakilových balíků, škody jsou pak viditelné.

Jako další závažný problém vidím odbornost zaměstnanců, kteří v herbářích pracují, resp. pracovali v minulosti a budou pracovat v budoucnu. Každý neodborný zásah je u nenalepeného materiálu asi takové povahy, jako když vytáhnete na světlo nevyvolaný film — můžete jej zahodit. Pokud někdo nalepí k rostlině sbírané v Alpách omylem etiketu z Bornea, můžete ji také zahodit. V minulosti zde bohužel takoví pracovníci působili a na materiálu je to vidět. Ovšem získat za současných platových podmínek

kvalitního pracovníka je hotový zázrak (to dobře líčí B. Skočdopolová v Živě 2/1998).

Zcela klíčovou otázkou pro rozvoj univerzitního herbáře zůstává výstavba nových sbírkových depozitářů. V současném okamžiku je kapacita dosavadní sbírky zcela vyčerpána a další práce v doplněném herbáři někdy skoro postrádá smysl. O výstavbě nového komplexu Přírodovědecké fakulty UK v Troji se v etapách mluví již od 30. let, poslední vlna zájmu proběhla na konci 80. let — nyní je opět klid.

Nutný je také administrativní zásah — a tím je potřebné vyčlenění herbářů jako samostatného pracoviště s vlastním rozpočtem, jak je tomu jinde ve světě. V současném období jsou peníze na provoz herbáře paradoxně hrazeny výhradně z rozpočtu katedry botaniky, což ji velmi zatěžuje, nehledě k tomu, že chybějí finance i na její vlastní provoz. Rozumné využívání sbírkového materiálu v nově vybudovaném herbáři by vyžadoval i odpovídající počet pracovníků, odhaduji minimální počet na 10 zaměstnanců. Na špičkových pracovištích této velikosti v západní Evropě však pracuje např. i 50 zaměstnanců.

Abych svůj celkový pocit závěrem shrnul: připadá mi, že Přírodovědecká fakulta UK, resp. UK jako státem pověřený správce sbírky (velmi podobná situace existuje u botanické zahrady UK) se ocitla nezaviněně ve svízelné situaci restituenta, který dostal chátrající statek a nemá peníze na jeho opravu. Restituent ho však, pokud má rozum, rychle prodá; taková možnost v případě univerzitního herbáře pochopitelně nepřipadá v úvahu. Existuje pouze jediná rozumná cesta: stát musí překonat svou nečestnost a přes všechny finanční potíže musí dát jasně najevo, že se umí chovat jako stát kulturní. Musí se důstojně postarat o své vlastní kulturní dědictví, které převzal do správy. Týká se to knihoven, vědeckých sbírek, archivů, botanických a zoologických zahrad a dalších oblastí. Volně cituji na tomto místě slova profesora R. Zahradníka: „Jediná naše šance jak proniknout do Evropy, je podpora vzdělání a vědy a protože jsme chudý stát, o to víc musíme do vědy investovat, pakliže chceme vyspělé země skutečně dohnat.“ A na závěr ještě jeden citát. Profesor J. Dostál, který do univerzitního i do muzejního herbáře uložil úctyhodné množství několika desítek tisíc položek ze svých botanických cest, mi jednou řekl: „Kdyby celý tenhle barák shořel, všechno se dá postavit znova, jen dvě věci už ne — knihovna a herbáře!“

Jiří Hadínek

AKTUALITY

23. června byly předány **Ceny Akademie věd ČR** udělované ve třech kategoriích: 1. cena za vynikající výsledky velkého vědeckého výzkumu, 2. cena pro mladé vědecké pracovníky a 3. cena za popularizaci vědy.

Ve všech kategoriích se prosadili také autoři prací z oblasti biologických věd. V kategorii velkých vědeckých prací byl oceněn doc. MUDr. Stanislav Tuček, DrSc., prof. h. c. (Fyziologický ústav AV ČR) za práci zabývající se regulací acetylcholinových receptorů a ovlivněním přenosu signálů na synapsích určitého typu. Ve 2. kategorii byla mezi oceněnými Mgr. Jana Kašpárková, Dr. (Biofyzikální

ústav AV ČR), jejíž práce byla zaměřena na studium konformačních změn v DNA, které vyvolávají nové komplexy platiny a ruthenia. Za popularizaci vědeckých disciplín získali ocenění jednak kolektiv pracovníků České televize (Mgr. V. Kunz, Ing. J. Pospíšil, Mgr. J. Horskovič) za realizaci pořadu Teleskop, který se angažuje v boji proti pavědeckému přístupu a Mgr. Miroslav Bobek — šéfredaktor stanice Praha Českého rozhlasu za přiblížení rozsáhlého a mezinárodně úspěšného projektu Africká odyssea (sledování života čápů černých).

Kromě výše jmenovitě uvedených autorů ceny získali i autoři prací z dalších vědních oborů: autorský kolektiv pracovníků Fyzikálního ústavu a Ústavu fyziky materiálů AV ČR, kolektiv autorů z Ústavu dějin AV ČR, vědeckým pracovníkům Ústavu infor-

matiky a výpočetní techniky, Ústavu jaderné fyziky a Matematického ústavu AV ČR.

Cenu Josefa Vavrouška uděluje od r. 1996 Nadace Charty 77 za zásluhy o trvalé udržitelný život na naší planetě. Za rok 1997 byla letos udělena RNDr. Ing. Eliška Nováková, DrSc., členka redakční rady časopisu Živa. Dr. Nováková je známá nejen jako evropsky uznávaný odborník, velký kus práce je za ní vidět i na poli pedagogickém. Významný je její přínos v ekologicky zaměřených pracích pro konkrétní regiony, v nichž uplatnila nejen své vysoké odborné znalosti, ale i schopnost procítit danou krajinu, intuitivně poznat její podstatu. Dr. Nováková vyjádřila svůj vztah k okolní společnosti i tím, že cenu darovala Nezávislému sdružení přátel přírody v Praze a Olivově nadaci při Dětské respirační léčebně v Říčanech.